

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLET ADAMLARININ ADÂLETE VE REFAHA DAYALI TOPLUM DÜZENİ OLUŞTURMA GAYELERİ

(Men Of The Great Seljuqid State Goals Were To Create Social Order Based On
Justice And Prosperity)

Nilay AĞIRNASLI *

ÖZET

Büyük Selçuklu Devleti sultanları, İslâm dinine ve Türk hâkimiyet anlayışına uygun olarak idare ettikleri halkı soy ve inanç ayrımı yapmadan refah içinde yaşatabilmek için büyük bir çaba göstermişlerdir. Nitekim hâkimiyetleri altındaki milletlere karşı âdil, cömert ve hoşgörülü olmaya son derece özen gösteren Selçuklu sultanları; ele geçirdikleri yerlerde cami, medrese, kütüphane, han, hamam gibi kamu yararına pek çok yeni yapılar inşa ettirmişlerdir. Yine bu yerlerde üretimin artmasına ve ticaretin gelişmesine destek olacak bazı ekonomik tedbirler almayı da ihmal etmemişlerdir. Ayrıca maddi imkâna sahip olmayan yetenek sahibi kişileri himaye etmişler ve yoksullara da yardım etmişlerdir. Öte taraftan Selçuklu devlet adamları da tıpkı sultanlar gibi idare ettikleri bölgelerde halkın rahat ve huzur içinde yaşayabilmesi için önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler. Büyük Selçuklu Devleti, Refah, Âdalet, Ekonomi, Medrese

ABSTRACT

Great Seljuqid Sultans, the dominant conception of Islamic religion, and the Turks have ruled in accordance with the welfare of the people without distinction of belief in the descent and made every effort to perpetuate. Indeed, toward the nation under the domination of a fair, generous and tolerant, showing to be very careful Seljuqid Sultans, where that took over the mosque, madrasah, library, khan, Turkish bath have built new structures such as the public benefit. Again some of these places, increase production and economic measure to support the development of commerce have received. In addition, by protecting people who have talent do not have the financial opportunity, helping the poor have also. In side to other Seljuqid state men were in use such as in areas like sultans people in comfortable and peace of mind for living conducted important activities.

Key Words: Great Seljuqid State, Welfare, Justice, Economic, Madrasah

Giriş

Devlet “halk (insan unsuru), ülke (toprak unsuru) ve egemen otoritenin birlikteliğinden oluşan siyasal örgütlenmedir.”¹ Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi halk, devletin olmazsa olmaz en temel unsurlarından birisini teşkil etmektedir. Dolayısıyla halkın memnuniyet ve huzur içinde yaşaması, devlet idaresinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinde ayrı bir öneme sahiptir. Devletin ayrılmaz bir parçası olan halkın memnuniyeti ise kendisine tanınan siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik haklarla doğru orantılıdır. Fakat tarihteki birçok siyasi irade ve hükümlerlik bu konuya gereken önemi vermemiş ve idare ettikleri milletlerin haklarını çoğu zaman göz ardı ederek toplum içinde ayrımcılık yapmayı tercih etmişlerdir. Nitekim İran medeniyetinin en önemli temsilcilerinden Sâsânî İmparatorluğu’nda çok güçlü bir aristokratik toplum yapısı bulunduğu gibi, Hindistan’da da adına “kast sistemi” denilen ve toplumdaki tabakalar arasında geçişleri yasaklayan bir anlayış hâkim olmuştur. Avrupa kıtasında ise din adamları ile askerî ve ekonomik güce sahip senyörler birtakım ayrıcalıklara sahip bulunurlarken, köylüler de karın tokluğuna çalıştırılmışlardır.² Bu tarz bir sosyal statü ise, kimi zaman devletlerin çıkarlarına zarar verebilecek

* Dr.

¹ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.59

² Bernard Lewis, (Çev. Selen Y. Kölay), *Ortadoğu*, arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, s.259, Claude Cahen, (Çev. T. Andaç, N. Uğurlu), *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.202, İbrahim Kafesoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Dünya Tarihindeki Rolü”, *V. Türk Tarih Kongresi*, (12-17 Nisan, 1956), s.275

çatışmaları da beraberinde getirmekteydi. Meselâ dünyada mühim bir iz bırakmış olan Roma İmparatorluğu'nda bazı siyasi ve sosyal haklardan mahrum edilen pleb'lerle, devleti idarede imtiyaz sahibi olan patrici'ler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, zamanla imparatorluğu ciddi biçimde uğraştıran iç meselelerden birisi haline gelmiştir.³

İnsanlara karşı eşit şekilde muamele etmek İslâm dininin esaslarından birisi olduğu halde, bu inanca mensup Emevî hanedanlığı döneminde de halka yönelik bir ayrımcılık yapılmıştır. Devletin yüksek makamlarına sadece anne ve babası Arap olanlar getirilmiş yani Arap milliyetçiliği devlet idaresinde başlıca rol oynamıştır. Bu uygulama da doğal olarak Arap olanlarla olmayanlar arasında bir çekişmeye sebep olmuştur.⁴ Abbâsî Halifeliği döneminde ise mevcut durum değişmeye başlamış, sadece Araplar değil Türkler ve Farslar gibi yetenek sahibi diğer milletler de devlet idaresinde önemli görevler elde edebilmişlerdir.⁵ Bilhassa Türkler sahip oldukları askerî ve idari yetenekleri sayesinde İslâm medeniyeti içerisinde kısa sürede yükselerek mühim bir yere gelebilmeyi başarmışlardır. Esasında Türkler ile Araplar, İslâmiyet'ten önceki dönemde Sâsânî İmparatorluğu vasıtasıyla uzaktan da olsa birbirlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Hatta Cahiliye devri Arap şairlerinin yazdıkları şiirlerde, Türklerin askerî özelliklerinden bahsetmeleri son derece dikkat çekmektedir.⁶ İslâm dininin ortaya çıkışından sonraki süreçte ise Kadisiye (636) ve Nihâvend (642) savaşlarıyla İran Sâsânî İmparatorluğu'na son veren Müslüman Araplar, Kafkasya ve Ceyhun nehri yönünde ilerleyerek Türklerle sınır komşusu olmuşlardır. Fakat ilk zamanlar Araplar yeni fetihler gerçekleştirmek ve Türkler de ülkelerini savunmak amacıyla birbirleriyle mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Diğer taraftan Hz. Ömer devriyle başlayan ve Emevî iktidarı zamanında da devam eden bu askerî rekabet dönemi Türklerle Arapların birbirlerini yakından tanımalarına ve Türlerin İslâm dinine girmeye başlamalarına da vesile olmuştur.⁷ Nitekim Türkler Emevîlerin son zamanlarında İslâm devleti hizmetine girmeye başlamışlardır. Ancak devlet kadrolarındaki Türklerin sayısı yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi Emevî ırkçı siyasetinin de etkisiyle son derece az bir oranda kalmıştır.⁸ Abbâsî Halifeliği döneminde ise, askerî ve siyasi yetenekleri sayesinde hızla yükselerek ordu komutanlığı, vezirlik, hâciblik ve valilik gibi mühim görevlerde bulunmuşlardır. Hatta Mısır'a vali olarak tayin edilen Tolun oğlu Ahmed ve Toğaç oğlu Ebû Muhammed bu topraklarda kendi devletlerini dahi kurmayı başarmışlardır. Kurdukları bu devletleri ise kendi geleneklerine göre idare ederek, halkın refah ve huzur içerisinde yaşayabilmesi için mühim bir çaba sarf etmişlerdir.⁹ Gerçekten de Tolunoğulları zamanında Mısır refaha kavuşarak her anlamda yeniden canlanmıştır. Tolun oğlu Ahmed, hiçbir masraftan kaçınmayarak birçok imar faaliyetlerinde bulunmuş ve Katâ'î adında bir şehir kurduğu gibi, kendi adıyla anılan bir cami ve 873 yılında da bir hastane inşa ettirmiştir.¹⁰ Aynı şekilde IX. yüzyılda kurulmuş olan Türk-İslâm devleti Karahanlılar döneminde de hükümdarlar, hâkim oldukları yerlerde cami, ribât, medrese, kervansaray ve köprü gibi yapılar inşa ettirmişlerdir.¹¹ Nitekim devrin ünlü isimlerinden Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig adlı eserinde adâlet ve cömertlik kavramlarına vurgu yaparak

³ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.52,53

⁴ Emevîlerin ırki anlamda kendilerinden farklı halk kesimini küçük görmeleri öyle bir hale gelmişti ki, Müslüman olanlara dahi köle muamelesinde bulunarak, onlara mevâlî (azatlılar) adını vermişler ve kendilerini de onlar karşısında üstün görmüşlerdi. Nitekim Abbâsî iktidarının ilk yıllarında başta İranlılar olmak üzere itaat altına alınmış milletler Arap Müslümanların üstünlüğü anlayışına karşı Şuûbîye hareketini başlatmışlardır. Bu hareketin amacı ise şiir ve edebi sanatlar alanında Arapların üstünlüğüne karşı tepki göstermektir. (Corci Zeydan, (çev. Salih Tuğ) *İslâm Uygarlıkları Tarihi, Cilt 1*, İletişim Yayınları, 2004, s.352vd, Philip Hitti, (çev. Nejdet Gök), *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, Cilt 1*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s.547)

⁵ Lewis, 2009, s.98, Zeydan, 2004, s.368

⁶ Sâsânî İmparatorluğu doğu komşusu Türkler ve batı komşusu Araplarla siyasi ve askerî münasebetlerde bulunmuşur. Nitekim V. asrın sonlarına doğru batıya yönelen Türkler yeri geldiğinde Sâsânîlerin iç ve dış siyasetine bile tesir etmişlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 3,4)

⁷ Salim Koca, "Türk-İslâm Devletleri ve Genel Karakterleri", *Seçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Yayına Hazırlayanlar: Selcen Koca, İsa Sarı, Berikan Yayinevi, Ankara, 2011, s. 19,20

⁸ Yıldız, 1980, s. 47

⁹ Koca, 2011, s. 20

¹⁰ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 9

¹¹ Merçil, 2006, s. 31,32

hükümdarlara bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur.¹² Gazneli Devleti'nde ise, özellikle Sultan Mahmud ve oğlu Mesud son derece önemli imar faaliyetlerinde bulunarak, halkın yararına çarşılar, köprüler, su yolu kemerleri yaptırmışlardır.¹³ Görüldüğü gibi, Türk devletlerinin başında yer alan hükümdarlar, idare ettikleri halkı, refah ve adâlet anlayışına dayalı bir düzen içerisinde yaşatabilmek için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır. Onların böyle bir çaba göstermelerinde ise, hiç kuşkusuz sahip oldukları “Eski Türk hâkimiyet anlayışının”¹⁴ başlıca rol oynadığını söyleyebilmek mümkündür. Çünkü bu anlayışa göre; Türk hükümdarının babalık sıfatı (velâyet-i pederâne) taşıdığına ve bu sebeple de onun idare ettiği halkın ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetinde olduğuna inanılmaktaydı.¹⁵ Nitekim Hun hükümdarları bizzat hâkimiyetleri altındaki milletlerin ihtiyaçları için savaştıklarını ifade ettikleri gibi,¹⁶ Bilge Kağan da Göktürk Kitabelerinde yer alan “Gece uyumadan gündüz oturmadan çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım”¹⁷ sözü ile halkı için yaptığı fedakârlıkları açıkça dile getirmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti sultanları da sahip oldukları Türk hâkimiyet anlayışına ve mensubu oldukları İslâm dininin esaslarına göre hangi soydan, dinden veya medeniyetten olurlarsa olsunlar hâkimiyetleri altındaki milletlere karşı kendilerini sorumlu olarak görmüşlerdir.¹⁸ Bunun için de idare ettikleri halkın adâlete ve refaha dayalı bir düzen içerisinde yaşayabilmeleri için büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Biz bu çalışmamızda Selçukluların hâkimiyetleri altındaki milletlerin refah ve adâlet içerisinde yaşayabilmeleri için ne gibi faaliyetlerde bulduklarını ele alacağız. Bu bağlamda da konumuzu şu genel başlıklar altında değerlendirmeye gayret edeceğiz:

- 1) Âdil, Cömert ve Hoşgörülü Olma:
- 2) İmar Faaliyetleri Gerçekleştirme:
- 3) Zeki ve Yetenek Sahibi Kişileri Himaye Etme:
- 4) Ekonomik Kalkınmaya Destek Olma:

1) Âdil, Cömert ve Hoşgörülü Olma:

Büyük Selçuklu Devleti sultanları her şeyden evvel hâkimiyetleri altındaki milletlere karşı âdil olmaya ve onların haklarını güvence altına almaya özen göstermekteydiler. Meselâ Selçuklular uyguladıkları ıktâ' sistemi¹⁹ dâhilinde reayanın haklarını koruma altına alarak, ıktâ' sahiplerinin

¹² “Bey bilgili, akıllı ve âdil olmalı”, “Bey sağ eliyle kılıç sallar ve vururken, sol eliyle de mal dağıtır.”, “Ey devletli hükümdar, eğer kuldun fakir adını kaldıramazsa, o nasıl bey olur?“, “Hazine neye gerek, çok asker lazım; beyin zenginliğine lüzum yok, halk tok olmalıdır.”, “Ey bey, gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış” (Yusuf Has Hâcib, (çev. Reşit Rahmeti Arat), *Kutadgu Bilig*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s.156, 163, 208, 223, 380)

¹³ Merçil, 2006., s.41

¹⁴ Türk hükümdarı devleti idare etme yetkisinin kendisine Tanrı tarafından verildiğine inanıyordu. (İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s.248, Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri 2*, Kültür Yayınları, Ankara, 2010, s.75). Daha açık bir ifade ile Tanrı; kut (siyasi iktidar), ülüğ veya ülüş (iktisadi güç) ve de küç (askeri güç) başlığıyla hükümdar olan kişiye devleti yönetme hakkı vermişti. (Koca, 2010, s.76) “Karizmatik iktidar tipi” olarak isimlendirilen bu iktidar tipine göre, Türk hükümdarı kesinlikle eski medeniyetlerde var olduğu gibi Tanrı-kral olarak görülmemektedir. Bilakis sahip olduğu yetkiler sınırsız değildi. Kendisini Tanrıya karşı sorumlu sayan Türk hükümdarı üzerine düşen görevi lâyıkıyla yerine getirmek ve yazılı olmayan kanun hükmündeki Türk töresine de uygun hareket etmek mecburiyetindeydi. Aksi takdirde Tanrı'nın hükümdara vermiş olduğu yetkileri geri alacağına inanılıyordu. (Kafesoğlu, 2009, s.256,257, Koca, 2011, s.77)

¹⁵ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2008, s.120,122

¹⁶ Turan, 2008, s. 122

¹⁷ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s.19

¹⁸ Mehmet Altay Köymen, “Selçuklularda Devlet”, *Belleten*, Cilt LI (1988), Sayı: 199-201, Ankara, s. 1367

¹⁹ İktâ' sistemi Büyük Selçuklu Devleti döneminden önce de Bizans ve Sâsânî imparatorlukları ile Emevî ve Abbâsî devletleri gibi devletler zamanında da uygulanmaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti devrinde ise bu sistem, devlet eliyle daha düzenli ve disiplinli bir yapıya kavuştu. Bilhassa vezir Nizâmü'l-Mülk, Sultan Melikşâh zamanından itibaren ıktâ' sistemini belirli bir düzen içinde uygulayarak, ülkenin dört bir tarafında yaygın hale getirilmesine vesile oldu. Nitekim bu sisteme göre; devlet mülkiyetinde olan yerler hizmet ve maaş karşılığı olarak asker ve sivil devlet adamlarına veriliyordu. Ancak herhangi bir sebepten ötürü görevlerinden alındıkları takdirde, ıktâ'ları da ellerinden almıyordu.

onları incitmeden yalnızca belirli miktarda vergi alabilmelerine müsaade etmişlerdir. Aksi takdirde yani reaya haksızlığa uğradığı durumda ise kendisine sultan ya da büyük divana müracaat edebilme hakkı tanımışlardır.²⁰ Diğer taraftan Selçuklu devlet adamları, halk yararına vergi ve hukuk düzenlemelerinde bulunmak hususunda da son derece hassas davranmaktaydılar. Örneğin, Tuğrul Bey zamanında yarıya kadar varan miras vergileri ile şehirlerden alınan birçok vergi kaldırılarak halkın rahat bir nefes alması sağlanmıştır.²¹ Sultan Melikşâh döneminde ise aile ve mülk hukukunu koruyan kanunlar çıkarılmıştır.²² Mirhond'un ifadesine göre, yine bu dönemde sultanın emriyle, Mekke yolunda her bir hacıdan 7 kırmızı altın dinar alınması uygulamasına son verilmiştir.²³ Öte yandan Sıbt İbnü'l Cevzî de "Sultan Melikşâh'ın, Hacca gelen ve giden kabilelerin giriş ve çıkış vergilerinin kaldırılmasını içeren iki levha yazılmasını, levhaların baş kısmına önce halife el-Muktedî'nin daha sonra da sultan Melikşâh adlarının yazılmasını bunlardan birinin Bağdat'ta Bâbü'l-halbe'ye ötekinin de Kasr Camii'nin kapısına asılmasını, buna aykırı hareket eden ve değiştiren kimselerin kınanıp lânetlenmesini emrettiğini" kaydetmiştir.²⁴ Ayrıca Sultan Melikşâh, Ermeni Katolikosu Barseğ'in de ricası üzerine bütün kiliseleri, manastırları ve ruhanileri vergilerden muaf tutarak,²⁵ yönetimi altındaki bütün milletlere karşı ne kadar âdil olmaya çalıştığını da göstermiştir.

Selçuklu devlet adamları âdil oldukları kadar cömert tavırlarıyla da dikkat çekmekteydiler. Nitekim Tuğrul Bey cömert ve ikram sahibi bir sultan olarak tanınmıştır.²⁶ Dönemin kaynakları tarafından fakirlere karşı merhametli ve eli açık bir devlet adamı olarak tasvir edilen Sultan Alp Arslan ise, halktan sadece yılda iki kez asli vergi almakla yetinmiş, ramazan ayında Belh'de dört bin, Merv, Herat ve Nişâbü'r'da bin ve kendisinin bulunduğu yerde de on bin altın dağıtmıştır.²⁷ Ayrıca divanında, ülkenin pek çok yerindeki fakirler kaydedilerek onlara belirli bir tahsisat ayrılmıştır.²⁸ Ünlü Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk de tıpkı Selçuklu sultanları gibi cömertliği ile İslâm dünyasında şöhret kazanmış, bilim adamlarından yoksul kişilere kadar herkese karşı son derece eli açık olmuştur.²⁹ Bunun yanı sıra Selçuklu devlet adamları, farklı bir başlıkta ayrıntılı olarak ifade edeceğimiz gibi, hâkimiyet kurdukları bölgelerde oldukça önemli imar faaliyetlerinde bulunarak da ne kadar cömert olduklarını göstermişlerdir.

Halkın katıldığı büyük ziyafetler tertip etmek ise sultanların cömertliklerini gösteren mühim bir uygulama idi. Temeli eski Türk devlet geleneğine dayanan bu uygulamaya göre, herkesin verilen ziyafete katılmasına ve ziyafetten sonra da katılımcıların yemek takımlarını yağmalamalarına müsaade edilmekteydi.³⁰ Örneğin Tuğrul Bey, sofrasını daima herkese açık tuttuğu ziyafetler vermiştir.³¹ Aynı şekilde Sultan Alp Arslan da emir, bey ve askerlerin katıldığı

(Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Demirci- Sadi S. Kucur,"İkta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul, 2000, s.43-49, Osman Turan,"İkta", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5/2, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, 1997, s.949-959, M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 97-108)

²⁰ Köprülü, 2004, s.97,98, Turan, 1997, s.954, İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, s.165, Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklularda Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.372

²¹ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.114

²² Kafesoğlu, 1956, s.274

²³ Mirhond, (yay. Mir Muhammed bin Seyyid Burhaneddin), *Tarih-i Ravzatu's-Safa,IV*, Tahran, 1339, s. 280

²⁴ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", *Belgeler*, Cilt XX (1999), Sayı 24, s.49

²⁵ Çamiçyan, (çev. H. Andreasyan), *Ermeniler Tarihi: Selçukîler, (1021-1224)*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1941, Basılmamış, s. 97, Urfalı Mateos, (çev. Hırant D. Andreasyan), *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.176

²⁶ Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, (yay. Ali Öngül), *Câmiu'd-Düvel I*, İzmir 2000, s. 27

²⁷ İbnü'l Adîm, (çev. Ali Sevim), *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.22

²⁸ İbnü'l Esîr, (çev. Abdülkerim Özyayın), *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt X, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s.79

²⁹ Bundârî, (çev. Kıvameddin Burslan), *Zubdetü'n-Nusra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 59,60, Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Sadrudîn Hüseyinî, (Çev. Necati Lugal), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 1999, s.46, İbnü'l-Adîm, 1999, s. 41,44

³⁰ Mehmet Altay Köymen, "Türkler ve Demokrasi", *Milli Kültür*, Cilt 1, (1977), Sayı 6, s.13, Kafesoğlu, 2009, s. 256

³¹ Turan, 2008, 123

büyük ziyafetler düzenlemiş ve bu ziyafetlerde yağmaya müsaade etmiştir.³² Bir diğer Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ise, hastalandığı zaman ölmeden önce oğlu Mahmud'u veliht ilan ettiği büyük bir ziyafet tertip etmiş ve o da sofranın yağmalanmasına izin vermiştir.³³ Sultanın babalık sıfatının bir nişanesi olarak kabul edilen “ziyafet verme” geleneği gerçekten halkın gözünde son derece önemli bir yere sahipti. Bu cümleden olmak üzere Sultan Melikşâh'ın Türkistan seferi sırasında sofrasına oturamayan Yağma ve Çiğil boyları, bu konuda kendisine içermişler ve kırgınlıklarını da “Biz onun sofrasında bir lokma bile yemedik” diye açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdir.³⁴

Selçuklu devlet adamlarının dikkat çeken bir diğer özellikleri de hâkimiyet kurdukları bölgelerin halkına karşı gösterdikleri hoşgörü idi. Meselâ Tuğrul Bey, Nişâbûr'u ele geçirdiği sırada ağabeyi Çağrı Bey'in itirazına rağmen şehrin yağmalanmasına müsaade etmemiş, tam tersine halka karşı son derece âdil ve hoşgörülü bir biçimde yakınlık göstererek onların Selçuklu idaresini benimsemelerini sağlamaya çalışmıştır.³⁵ Şunu da ifade etmek gerekir ki; Selçuklu devlet adamları hoşgörülü tavırları sayesinde farklı ırk ve dinden olan milletlerin de sevgi ve saygısını kazanmayı başarmışlardır. Nitekim Urfalı Mateos ve Çamiçyan eserlerinde, Sultan Melikşâh'ın Hıristiyanlara karşı şefkatli davrandığından ve geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile baktığından bahsetmişlerdir.³⁶ Aynı şekilde Urfalı Mateos, Haleb'e vali olarak tayin edilen Aksungur'un şehirdeki herkese karşı gösterdiği hoşgörülü tavrı da takdir etmiştir.³⁷ Öte yandan Kudüs civarında yaşayan Koptlar da Türkmen Beyi Atsız'ın ve Artuk Bey'in yönetimlerini, sonradan bölgeye hâkim olan haçlı hükümetlerinkinden çok daha fazla övmüşlerdir.³⁸

2) İmar Faaliyetleri Gerçekleştirme:

Büyük Selçuklu sultanları başta olmak üzere devlet adamları, halkın refah düzeyini yükselten imar faaliyetlerinde bulunmayı da ihmal etmemektedirler. Dolayısıyla ele geçirdikleri yerlerdeki mevcut eski yapıları tamir ettikleri gibi, kamu yararına yeni yapılar da inşa ettirmektedirler. Meselâ Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey, askerî ve siyasi faaliyetlerinin yanı sıra imar işleriyle de ciddi anlamda alâkadar olmuştur. Başkent Rey şehrinde saraylar ve bir de cami yaptırmıştır.³⁹ Horasan'ın bir diğer önemli şehri İsfahan'da ise 500 bin dinar gibi büyük bir miktarda para harcayarak yüksek binalar, evler, köşkler, mescitler ve tekkeler inşa ettirmiştir. Hatta Tuğrul Bey'in emriyle gerçekleştirilen bu imar faaliyetleri sayesinde İsfahan şehri öyle bir refah düzeyine ulaşmıştır ki, Selçuklulara karşı düşmanlık besleyen ve fırsat buldukça onları eleştirmekte tereddüt etmeyen Bâtîni propagandacısı Nâsır-ı Hüsrev bile şehrin bu gelişmesinden etkilenerek Selçukluları takdir etmekten kendini alamamıştır.⁴⁰ Tuğrul Bey aynı zamanda 1055 yılında Büveyhî tahakkümünden kurtardığı Sünnî İslâm dünyasının merkezi Bağdat'ta da imar faaliyetlerinde bulunmuş ve buranın doğusunda Dicle nehri kenarında kendi adıyla anılan yeni bir şehir inşa ettirerek burada sultan camii, çarşılar, hamamlar, saray ve evler yaptırmıştır.⁴¹ Ayrıca Tuğrul Bey yukarıda da belirttiğimiz gibi eski yapıların onarımıyla da yakından ilgilenmiştir. Verdiği emirle Büveyhoğullarından Adudüdevle tarafından Bağdat'ta

³² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1965, s.138

³³ Turan, 2008, s.123

³⁴ Turan, 1965, s.153

³⁵ Zahîrüddîn Nişâburî, (yay. Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim), *Selçuknâme*, Tahran, 1332, s.18, Bundârî, 1999, s.5, Salim Koca, *Dandanakandan Malazgirt*, Giresun, 1997, s. 72

³⁶ Çamiçyan, 1941, s. 95, Urfalı Mateos, 2000, s.171

³⁷ Urfalı Mateos, 2000, s. 171,172

³⁸ Claude Cahen, (Çev. Yıldız Moran), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1984, s.61

³⁹ İbnü'l-Esîr, IX, 1987, s. 388, Münecimbaşı, 2000, s.15, Köymen, 1986, s.109

⁴⁰ Nâsır-ı Hüsrev, (çev. Abdülvehab Tarzi), *Sefernâme*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1967, s.143,144, Koca, 1997, s. 92, Köymen, 1986, s.111

⁴¹ Zahîrü'd-dîn Nişâburî, *Selçuknâme*, 1332, s.19, Turan, 1965, s.87, Selim Kaya, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, *Işın Demirkent Anısına*, Yayın Kurulu: Abdülkerim Özyayın, Fahameddin Başar, Ebru Altan, Birsal Küçüksipahioğlu, Muharrem Kesik, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 451

kurulmuş fakat harap bir vaziyette olan hastaneyi tamir ettirerek; ilaç, eşya, tedavi masrafları için de vakıflar tesis ettirmiştir.⁴²

Sultan Alp Arslan ve oğlu Melikşâh'ın devirlerinde ise imar faaliyetleri konusunda daha da ilerleme kaydedildi. Bilhassa her iki sultanın döneminin ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk kendisine verilen yetki ile Büyük Selçuklu Devleti toprakları üzerinde kamu yararına son derece önemli yapılar tesis edilmesine vesile olmuştur. Bununla da yetinmeyen Selçuklu veziri, Siyâsetnâme adlı eserinde de devlet adamlarına imar işleriyle meşgul olmalarını tavsiye etmiş ve bu sayede geride iyi bir isim bırakacaklarını hatırlatmıştır.⁴³ Nizâmü'l-Mülk'ün inşa edilmesi için emek sarf ettiği yapıtların başında ise gerek siyasi, dini ve ilmi gerekse sosyal anlamda devlet çıkarlarına oldukça mühim hizmetlerde bulunmuş olan medrese kurumu gelmektedir. Nitekim Sultan Alp Arslan tarafından görevlendirilen Vezir Nizâmü'l-Mülk ilk defa devlet eliyle belirli bir sisteme göre medrese inşa etmeye başlamıştır.⁴⁴ En meşhur Selçuklu medresesini de Bağdat'ta inşa ettirmiştir. Bu medresenin yapılabilmesi için çok miktarda paralar harcanmasının yanı sıra geliri için de çarşılar, hanlar, hamamlar ve çiftlikler vakfedilmiştir. Medresesinin cephesine Nizâmü'l-Mülk'ün ismi yazıldığı için de "Nizâmiye" adı ile şöhret kazanmıştır.⁴⁵ Bundan sonra ise Nizâmiye ekolüne uygun olarak Nişâbü, Belh, Merv, Herat, Basra, Tus, Amul, Rey, Isfahan, Musul gibi yerlerde medreseler açılmış⁴⁶ ve bu medreselerin yanına da çok sayıda değerli kitabın yer aldığı kütüphaneler yaptırılmıştır.⁴⁷ Nizâmü'l-Mülk, Sultan Melikşah'ın Bağdat yakınlarındaki "Tuğrul Bey şehri" yeniden imar etmesinde de önemli hizmetlerde bulunmuştur. Sultanın emriyle şehirde cami, saraylar, konaklar, evler, hanlar, çarşılar ve darphane yapılmış, Irak'ta büyük sulama kanallarının tesisine başlanmıştır.⁴⁸ Esasında Sultan Melikşah zamanında ülkenin tamamında şehirlerin içi ve dışı imar edilmiştir.⁴⁹ Buna göre; köprüler onarılmış, gaziler için sınır istihkâmları olan ribâtlar, ticaret yapan kervanların dinlenmesi için tesisler yapılmış,⁵⁰ harap olan nehir yatakları kazılmış, surlar tamir edilmiş, Mekke yolunda yağmur sularının toplanması için büyük havuzlar inşa edilmiş, yine Mekke ve Medine'ye giden yollarda hacılar için konak mahalleri tesis edilmiş, başkent Isfahan mükemmel bir şekilde imar edilerek bir de burada bilimsel çalışmalara katkı sağlamak amacıyla rasathane inşa edilmiştir.⁵¹ Diğer bir Büyük Selçuklu Sultanı Sancar devrinde de Horasan'ın en büyük şehirlerinden dönemin başkenti Merv'de de dikkate değer imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Şehirde camiler, medreseler, evler, köşkler inşa edilerek, binaların duvarları çok renkli sıvalarla, nakışlarla ve cilâli levhalarla süslenmiştir.⁵² Bunun yanı sıra aynı dönemde vezir Ahmed Kaşi tarafından Kaşan, Ebher, Zencan, Gence ve Erran'da hastaneler inşa edilmiştir.⁵³

⁴² Köymen, 1986, s.110, Arslan Terzioğlu, "Selçuklu Hastaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri", *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 56

⁴³ Nizâmü'l-Mülk, Siyâsetnâme adlı eserinde bu hususla ilgili olarak sultan olan kişiye şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: "Kanallar açmak, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük surlardan geçiş için köprüler yapmak, köyleri ve tarım alanlarını mamur kılmak, surlar inşa etmek, yeni şehirler kurmak gibi cihanın imarı ile ilgili şeyler yap; güzel oturulacak yerler vücuda getirsin; ana yollar üzerine ribâtlar, ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretsin; ta ki adı daima kalsın; bu işlerin sevabı öteki dünyada onu bulsun, reaya daima (hayır) dualar etsin" (Nizâmü'l-Mülk, (çev. Mehmet Altay Köymen), *Siyasetnâme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 7)

⁴⁴ Turan, 1965, s. 237, Koca, 1997, s.217

⁴⁵ Sadruddîn Hüseyinî, 1999, s.46, Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.351, Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 7, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988, s. 208

⁴⁶ Turan, 1965: 238, Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 180, Kafesoğlu, 2009, s.390, Johns Pedersen, "Mescid", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir 1997, s. 52, Cahen, 2009, s.442, 443

⁴⁷ Pedersen, 1997, s. 49

⁴⁸ Turan, 1965, s. 156

⁴⁹ Zahîrî'd-dîn Nişâburî, 1332, s.32

⁵⁰ Sergey Grigoreviç Agacanova, (çev. Ekber N. Necef/Ahmet R. Annaberdiyev), *Selçuklular*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2006, s.164

⁵¹ İbnü'l-Esîr X, 1987, s.183, Mirhond, 1339, s.280, Kafesoğlu, 1953, s.166,168

⁵² Agacanova, 2006, s. 227

⁵³ Terzioğlu, 1993, s.57, Alptekin, 1988, s.207

3) Zeki ve Yetenek Sahibi Kişileri Himaye Etme:

Türklerin sınıfsız toplum anlayışına göre devlet kadrolarına eleman alımında soyluluk değil yetenek sahibi olmak önemli idi. Bu sebeple kabiliyetli ve çalışkan olan herkese devlet teşkilatında yükselme yolu daima açıktı.⁵⁴ Meselâ orduya sıradan bir gulâm olarak giren bir Türk, yeteneği sayesinde kısa süre içerisinde komutan dahi olabilmekteydi.⁵⁵ Dolayısıyla bu anlayışı muhafaza eden Selçuklular da ellerinden geldiği kadar yetenekli ve zeki kişileri devletin idari, adli ve mali kadrolarında istihdam etmeye çalışarak, onlara aşağıdan yukarıya doğru yükselme yolunu açmaktaydılar.⁵⁶ Meselâ Tuğrul Bey'in hizmetine giren Kündirî, önceleri sultanın av köpekleriyle ilgilenirken kısa zamanda saray kapıcıları müfettişliğine oradan da vezirliğe terfi etmiştir.⁵⁷ Diğer taraftan Nizâmü'l-Mülk de zekâsı ve yeteneği sayesinde Selçuklu devletinde vezirlik görevine yükselmiştir. İlk başta Çağrı Bey'in Belh'deki işlerini idare eden Ebu Ali b. Şadan'ın yanında sıradan bir memur iken kabiliyeti ve güvenilirliği sayesinde kısa zamanda devlet içerisinde yükselerek önce Sultan Alp Arslan'ın daha sonra da onun oğlu Melikşâh'ın vezirliğini yapmıştır.⁵⁸

Medreseler ise zeki ve yetenek sahibi kişilerin himaye edilmesi hususunda Selçuklu devlet adamlarına büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi ilk defa Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan zamanında devlet eliyle belirli bir sisteme göre inşa edilmeye başlanan yatılı-burslu medreseler, verdikleri eğitimle maddi imkâna sahip olmayan yetenekli kişilere devlet kadrolarına girebilme fırsatı sunmuşlardır.⁵⁹

Öte taraftan Selçuklu devlet adamları ilmi faaliyetlerle meşgul olan şahısları da himaye etmekte, onlara maddi ve manevi anlamda destek oldukları gibi devlet kurumlarında resmi görevler dahi vermekteydiler. Meselâ Büyük Selçuklu Devleti döneminin saygın isimlerinden Ebû İshak Şirazî, Bağdat Nizâmiye medresesinde müderrislik yapmış⁶⁰ ve bazı devlet meseleleriyle alâkalı olarak halifelik ile saltanat arasında elçilik vazifesinde de bulunmuştur.⁶¹ Ömer Hayyâm, Ebû'l-Muzaffer İsfârî, Meymûn bin Necib Vasîfî gibi astronomi ile ilgilenen bilginler ise, Sultan Melikşâh'ın büyük paralar sarf ederek inşa ettirmiş olduğu rasathanede önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.⁶²

4) Ekonomik Kalkınmaya Destek Olma:

İdare ettikleri milletlere karşı kendilerini sorumlu sayan Büyük Selçuklu Devleti sultanları, onların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini dikkate alan bir ekonomik politika takip etmeye çalışmaktaydılar. Dolayısıyla ele geçirdikleri yerlerde yaşayan halkı maddi külfetlerle zora sokmak yerine, onların iktisadi anlamda kalkınmalarını sağlayacak birtakım tedbirler almaya özen göstermekteydiler. Meselâ Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey, daha önce de ifade ettiğimiz gibi ele geçirdiği İsfahan'ı büyük paralar harcayarak imar ettirdiği gibi, şehrin kendisini toparlayabilmesi ve üretici hale gelebilmesi için de halkını üç yıl vergiden muaf tutmuştur.⁶³ Aynı şekilde Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal da vali olarak görevlendirildiği Musul vilayetinde arazi vergisi dışındaki diğer vergileri kaldırmıştır. Bu sayede ağır vergi yükümlülükleri altında ezilen halk da iktisadi açıdan oldukça rahatlamıştır.⁶⁴ Öte taraftan Büyük Selçuklu Devleti'nin ekonomik tedbirleri halkın alım gücünün ve refah düzeyinin artmasına da vesile olmuştur. Nitekim Tuğrul Bey'in Irak'a hâkim olduğu ilk zamanlarda, Bağdat'ta kıtlık sebebiyle bir kurr (2925 kg) un fiyatı 20 kûsur dinardan 90 dinara çıkmışken, Tuğrul Bey'in ekonomik

⁵⁴ Koca, 1997, s. 194, Köymen, 2001, s. 295,298

⁵⁵ Kafesoğlu, 2009, s. 240, Köymen, 1986, s. 104

⁵⁶ Köymen, 2001, s.295, Kara, 2007, s. 183,184

⁵⁷ Köymen, 1986, s. 86

⁵⁸ İbnü'l-Esîr X, ,1987, s. 179

⁵⁹ Köymen, 2001, s.298, Turan, 1965, s. 237, İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslâm Sentezi*, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1985, s. 191, Cahen, 1984, s. 246, Kara, 2007, s. 183,184

⁶⁰ Bundârî, 1999, s. 32

⁶¹ Kafesoğlu, 1953, s.174

⁶² Alptekin, 1988, s. 209, Kafesoğlu, 1985, s. 180

⁶³ Koca, 1997, s. 92

⁶⁴ Köymen, 1986, s. 114, Koca, 1997, s. 109

reformuyla birlikte bir kurr unun fiyatının 7 dinara kadar düşmesi ⁶⁵ bu gelişmeyi göstermek bakımından güzel bir örnektir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin uygulamış olduğu ıktâ' sistemi de ülke ekonomisinin kalkınmasına mühim bir katkı sağlamaktaydı. Zira devlet eliyle uygulanan bu sistem sayesinde önceden üretimi belirsiz olan yerler veya ekilip dikilemeyen araziler ıktâ' bölgelerine ayrılarak kısa sürede işlenebilir arazilere dönüştürülmüş ve bu sayede halkın refah düzeyi yükseltilmiştir.⁶⁶ Ayrıca ıktâ' sahiplerinin kendi maişetlerini ve sefer için gerekli erzak, at, silah ve çadır gibi teçhizat ihtiyaçlarını bizzat kendi ıktâlarından temin etmeleri devlet hazinesini mühim bir masraftan kurtararak mali yapıya destek olmuştur.⁶⁷ Büyük Selçuklu Devleti sultanları, ekonominin mühim bir kolu olan tarımsal üretimin gelişmesine, gerçekleştirdikleri imar faaliyetleriyle de destek olmaktadır. Gerçekten de daha önce de belirttiğimiz gibi; Sultan Melikşâh ve Sancar dönemlerinde Horasan, Irak ve Harezm'de yeni sulama kanalları açılarak tarımsal üretim artırılmış, üretimin artmasıyla birlikte de köy ile şehirler büyüyerek refah düzeyleri daha da yükseltilmiştir.⁶⁸

Selçuklu devlet adamları ticari faaliyetlerin yürütülebilmesi ve geliştirilebilmesiyle de yakından alâkadar olmaktadır. Daha açık bir ifade ile ticaret yollarını daima devlet eliyle kontrol altında tutarak kervanların Türkistan, Harezm, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu istikametinde güvenli bir şekilde sefer yapabilmelerini sağlamaya çalışmaktaydılar. Ayrıca herhangi bir sebepten ötürü zarara uğramış olan kervanların bu zararlarını da devlet hazinesinden karşılamaktaydılar.⁶⁹ Diğer taraftan Selçuklular vaha ve çöllerden geçen ticari yollara kuyular, işaret kuleleri, istihkâm amaçlı ribâtlar ve karakollar inşa ettirerek⁷⁰ kervanların rahat ve huzur içerisinde faaliyette bulunmalarına destek olmaktadır. Örneğin Selçuklu meliklerinden Kavurt, Kirman'dan geçerek Sistan, Hindistan ve Basra körfezine giden transit ticaretin güvenli şekilde yürütülebilmesi için bu yönde tedbirler almıştır. Buna göre; yolcuların kaybolmaması için Sistan yolu üzerine işaret kuleleri koydurmuş, önemli noktalara derbentler, kervansaraylar, havuzlar ve hamamlar inşa ettirmiştir.⁷¹ Aynı şekilde Sultan Melikşâh da Bağdat yakınlarındaki "Tuğrul Bey" şehrinde tacirler için hanlar ve içinde çeşitli malların bulunabileceği çarşı, yol ve sokaklar inşa ettirmiştir. Sultanın eşi Teken Hatun ise, Dâru'd-darb (Darbhâne) için güvenli bir hücre yaptırmıştır.⁷²

⁶⁵ Köymen, 1986, s. 117

⁶⁶ Demirci-Kucur, 2000, s. 47

⁶⁷ Turan, 1997, s. 964, Agacanov, 2006, s. 171

⁶⁸ Özgüdenli, 2009, s. 372, Alptekin, 1988, s. 206

⁶⁹ Alptekin, 1988, s. 373, Özgüdenli, 2009, s. 206

⁷⁰ Aganacov, 2006, s. 237

⁷¹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 518

⁷² Ali Sevim, "İlginç Yönleriyle Sultan Melikşâh", *Makaleler Cilt III*, haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 321

Sonuç

Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah gibi Selçuklu sultanlarının hâkimiyetleri altındaki milletlerin menfaatlerini düşünmüş olmaları, bu milletlerin Selçuklu idaresini benimsemelerinde önemli bir rol oynamıştır. Daha açık bir ifade ile sultanların; ele geçirdikleri yerleri hiçbir masraftan kaçınmayarak yeniden imar etmeleri, buralarda ekonomiyi canlandıracak tedbirler almaları, maddi imkâna sahip olmayanları imtiyazlı bir sınıfın kölesi haline getirmeyerek onları himaye etmeleri, halkın devlete olan bağlılığını daha da kuvvetlendirmiştir. Bilhassa da soy ve inanç farkı gözetmeden idare ettikleri milletlere karşı cömert, âdil ve hoşgörülü davranmaları, gayrimüslim halk ile olan ilişkilerinin daha rahat yürütülebilmesine vesile olmuştur. Aynı şekilde diğer Selçuklu devlet adamları da idare ettikleri bölgelerde halkın refah düzeyini yükseltebilmek için büyük bir çaba göstermişler ve bu sayede Selçuklu hâkimiyetinin daha da güçlenmesine destek olmuşlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk ise, halkın devletle bütünleşmesini sağlayan faaliyetlerin hayata geçirilmesinde önemli bir görev üstlenmiş, medrese yapımı ve ıktâ sistemi gibi uygulamaların devlet tarafından belirli bir disiplin içinde yürütülebilmesinde mühim bir emek sarf etmiştir. Diğer taraftan Selçukluların, kamu yararına gerçekleştirdikleri faaliyetlerle Bâtını propagandacısı Nâsır-ı Hüsrev gibi rakiplerinin dahi takdirini kazanmış olmaları, onların bu tür işleri ne kadar ciddiye aldıklarının da bir delili olmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi ve askerî anlamda zor günler geçirmeye başladığı dönemde ise, doğal olarak ekonomik ve sosyal alanlardaki faaliyetler de zarar görmüştür. Ancak bütün bu yaşananlara rağmen Büyük Selçuklu devlet adamlarının, halkın refah ve adalet içinde yaşaması için gerçekleştirdikleri faaliyetler kendilerinden sonraki Türk-İslâm devletlerine örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- AGACANOV, Sergey Grigoreviç; (Çev. Ekber N. Necef/Ahmet R. Annaberdiyev), Selçuklular, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006
- ALPTEKİN, Coşkun; “Büyük Selçuklular”, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Cilt 7, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988, sf. 95-211
- BUNDÂRÎ; Zübdetü'n-Nusra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), (Çev: Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- CAHEN, Claude; (Çev. Yıldız Moran), Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yayınları, İstanbul, 1984
- CAHEN, Claude; (Çev. T. Andaç, N. Uğurlu), Türkler Nasıl Müslüman Oldular?, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009
- ÇAMIÇYAN, (Çev. H. Andreasyan), Ermeniler Tarihi: Selçukîler (1021–1224), Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1941, Basılmamış.
- DEMİR Ömer- ACAR Mustafa; Sosyal Bilimler Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara, 1997
- DEMİRCİ, Mustafa- KUCUR, Sadi S; “İkta”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, 2000, s. 43-52
- DEMİRCİOĞLU Halil; Roma Tarihi, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- ERGİN, Muharrem; Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000
- HİTTİ, Philip K, (Çev. Salih Tuğ), Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011
- İBNÜ'L-ADÎM; (Çev. Ali Sevim), Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989
- İBNÜ'L-ESİR; (Çev. Abdülkerim Özaydın), el-Kâmil Fi't-Tarih, Cilt IX, X, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987
- KAFESOĞLU, İbrahim; Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953
- KAFESOĞLU, İbrahim; “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Rolü”, V. Türk Tarih Kongresi, (12-17 Nisan 1956), s.267-278
- KAFESOĞLU, İbrahim; Türk-İslâm Sentezi, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul, 1985
- KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009
- KARA, Seyfullah; Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları, İz Yayıncılık İstanbul, 2007
- KAYA, Selim; “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, Işın Demirkent Anısına, Yayın Kurulu: Abdülkerim Özaydın, Fahameddin Başar, Ebru Altan, Birsal Küçüksipahioğlu, Muharrem Kesik, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2009, sf.447-461
- KOCA, Salim; Dandanakandan Malazgirte, Giresun, 1997
- KOCA, Salim; Türk Kültürünün Temelleri 2, Kültür Yayınları, Ankara, 2010
- KOCA, Salim; “Türk-İslâm Devletleri ve Genel Karakterleri”, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Yayına Hazırlayanlar: Selcen Koca, İsa Sarı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, sf.19-34
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Türkler ve Demokrasi”, Milli Kültür, Cilt 1, (1977), Sayı 6, s. 11-15
- KÖYMEN, Mehmet Altay; Tuğrul Bey, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Selçuklularda Devlet”, Belleten, Cilt LI (1988), Sayı: 199–201, s. 1359-1373
- KÖYMEN, Mehmet Altay; Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001

- LEWIS, Bernard; (Çev. Selen Y. Kölay), Ortadoğu, arkadaş Yayinevi, Ankara, 2011
- MERÇİL, Erdoğan; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006
- MİRHOND, (Yay. Mir Muhammed bin Seyyid Burhaneddin), Tarih-i Ravzatu's-Safa IV, Tahran, 1339
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah; (Yay. Ali Öngül), Câmiu'd-Düvel I, Akademi Kitapevi, İzmir, 2000
- NÂSİR-I HÜSREV, (Çev. Abdülvehap Tarzi), Sefernâme, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1967
- NİZÂMÜ'L-MÜLK, (Çev. Mehmet Altay Köymen), Siyâsetnâme, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara, 1999
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi; "Selçuklularda Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 36, İstanbul, 2009, s. 388-389
- PEDERSEN, Johns, "Mescid", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, 1997, s. 1-71
- SADRUDDÎN, Ebu'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseynî; (Çev: Necati Lügal), Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995
- SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", Belgeler, Cilt XX (1999), Sayı 24, s.1-77
- SEVİM, Ali, İlginç Yönleriyle Sultan Melikşâh", Makaleler, Cilt III, haz: Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005
- TERZİOĞLU, Arslan; "Selçuklu Hastaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri", Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993
- TURAN, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyet, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1965
- TURAN, Osman; "İkta", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5/2, Milli Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, 1997, s. 949-959
- TURAN, Osman; Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008
- URFALI MATEOS, (Çev. Hırant D. Andreyan), Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000
- YILDIZ, Hakkı Dursun; İslâmiyet ve Türkler, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980
- YUSUF HAS HÂCİB; (Çev. Reşit Rameti Arat), Kutadgu Bilig, Ankara, 2003
- ZAHİRÜ'D-DÎN NİŞÂBURÎ, Selçuknâme, yay. Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim, Tahran, 1332
- ZEYDAN, Corci; (Çev. Salih Tuğ), İslâm Uygarlıkları Tarihi, Cilt1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004